

Renta rodzinna a adekwatność świadczeń z zabezpieczenia społecznego kobiet i mężczyzn w ustawowym wieku emerytalnym w Polsce

Przedmiotem artykułu jest renta po zmarłym żywicielu w kontekście zabezpieczenia emerytalnego. Oznacza to, że zakres podmiotowy beneficjentów renty rodzinnej zostanie ograniczony do osób w wieku równym co najmniej minimalnemu wiekowi emerytalnemu, będących jedynymi beneficjentami tego świadczenia.

Rencie wdowiej przypisywane są dwa cele: (1) ochrona przed ubóstwem osób, które pozostawały na utrzymaniu zmarłego, (2) utrzymanie dotychczasowego poziomu życia osób, wobec których zmarły miał obowiązek alimentacyjny. Wydaje się, analogicznie do celów zabezpieczenia emerytalnego, że pierwszy z nich można by zaliczyć do poziomu makro, a drugi do poziomu mikro. Oba te dążenia konstytuują adekwatność świadczeń zabezpieczenia finansowego (tu bazowego) w odniesieniu do osób starszych. Zadaniem artykułu jest odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu renta rodzinna będzie przyczyniać się do realizacji celu adekwatności w przekroju płci w odniesieniu do emerytek i emerytów pobierających świadczenie z nowego systemu emerytalnego.

W artykule wykorzystano dwa źródła danych empirycznych: zastane, publikowane lub udostępnione przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych, oraz wyniki samodzielnie przeprowadzonej mikrosymulacji (20 tys. przypadków) w stosunku do świadczeń osób, których emerytura pochodzić będzie wyłącznie z tzw. nowego systemu emerytalnego.

Podstawowy wniosek dotyczy tego, że dla osób pobierających świadczenie z bazowego systemu emerytalnego w pierwszym roku po przejściu na emeryturę renta rodzinna w bardzo ograniczonym stopniu wpływa na adekwatność świadczeń. Zdecydowanie ważniejszym instrumentem, także dla kobiet, jest emerytura minimalna.

Słowa kluczowe: osoby starsze, płeć, renta rodzinna, system emerytalny, świadczenie po zmarłym żywicielu

Otrzymano: 14.07.2020

Zaakceptowano po recenzjach: 9.06.2021

DOI: 10.5604/01.3001.0015.0236

Wprowadzenie

Renta po zmarłym żywicielu jest świadczeniem pieniężnym dla tych, wobec których zmarły miał obowiązek alimentacyjny, i jest nakierowana na dwa cele: ochronę przed ubóstwem tychże osób i utrzymanie ich dotychczasowego poziomu życia. W obliczu zachodzących zmian społeczno-ekonomicznych: spadku liczby zawieranych małżeństw, wzrostu stopy rozwodów, ale także redukcji dysproporcji w dalszej długości trwania życia kobiet i mężczyzn i wyższej aktywności zawodowej kobiet, której towarzyszy spadek luki płacowej¹, są jednak stawiane pytania o zasadność i pożądaną konstrukcję tego świadczenia, zwłaszcza w odniesieniu do kobiet. Perspektywa ekonomiczna dostarcza ważnych argumentów za obligatoryjnością zabezpieczenia po zmarłym żywicielu: ekonomia dobrobytu pozwala na identyfikację niesprawności rynku (w tym asymetrii informacji, efektów zewnętrznych), jego niekompletności (niewystarczająca podaż rynku prywatnego w zakresie wspólnych annuitetów dla małżonków) czy zachowań podmiotów wynikających z ekonomii behawioralnej (w tym myopii)². Wiadomo, że konstrukcja świadczenia po zmarłym żywicielu ma konsekwencje dla redystrybucji wewnątrzgeneracyjnej, motywacji do aktywności zawodowej, a nawet zachowań na „rynku” matrymonialnym. Ze względu na to, że renta rodzinna może stanowić alternatywę lub uzupełnienie dla innych źródeł dochodów w okresie starości, powyższe argumenty przyczyniają się do podjęcia dyskusji na temat tego świadczenia, zwłaszcza w kontekście starszych kobiet będących jego głównymi beneficjentami w grupie osób w okresie emerytalnym. Pytanie to jest szczególnie zasadne w krajach, które przeszły lub przechodzą systemowe reformy emerytalne, a renta rodzinna stanowi tam alternatywę dla indywidualnego świadczenia. Do takich krajów należy Polska, która w 1999 r. wprowadziła silnie ekwiwalentną formułę emerytalną, nie zmieniając uregulowań w zakresie świadczeń po zmarłym żywicielu. Brak jest jednocześnie analiz wskazujących na konsekwencje tego stanu rzeczy dla adekwatności świadczeń na starość z systemu bazowego.

W związku z powyższym w artykule sformułowano dwa pytania badawcze, które odnoszą się do osób objętych wyłącznie nowym systemem emerytalnym: (1) jakie znaczenie dla ochrony przed ubóstwem osób osiągniętych ustawowy wiek emerytalny ma renta po zmarłym żywicielu oraz (2) jakie znaczenie dla utrzymania dotychczasowego poziomu życia osób osiągniętych ustawowy wiek emerytalny ma renta po zmarłym żywicielu. Ze względu na odmienne kształtowanie się biografii zawodowych i prywatnych kobiet i mężczyzn uwzględniono także aspekt płci.

W opracowaniu wykorzystano dwa źródła danych: zastane, publikowane lub udostępnione przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS), oraz wyniki samodzielnie przeprowadzonej symulacji w odniesieniu do świadczeń osób, których emerytura

1 Szerzej np. *People, Population Change and Policies: Lessons from the Population Policy Acceptance Study*, Vol. 1, ed. Ch. Höhn, D. Avramov, I.E. Kotowska, 2008.

2 Szerzej np. N. Barr, P. Diamond, *Pension Reform. A Short Guide*, New York 2010, s. 36–43; N. Barr, *Ekonomia polityki społecznej*, Poznań 2012, s. 98 i nast. oraz 144 i nast.

pochodzić będzie wyłącznie z tzw. nowego systemu emerytalnego. Dane otrzymane lub publikowane przez ZUS dotyczą wyłącznie systemu powszechnego i nie zawierają informacji o rolnikach, służbach mundurowych, sędziach i prokuratorach. Nadto dane obejmują renty po zmarłym żywicielu wypłacane zarówno z ubezpieczenia rentowego, jak i wypadkowego.

Niniejszy artykuł ma następującą strukturę. Najpierw dokonano analizy renty po zmarłym żywicielu, ze szczególną koncentracją na rozwiązaniach polskich. Następnie przedstawiono założenia i konstrukcję modelu symulacji wysokości świadczeń, które w kolejnym kroku stanowiły podstawę diagnozy znaczenia świadczeń po zmarłym żywicielu w bazowym zabezpieczeniu na starość osób objętych nowym systemem emerytalnym. Rozważania zakończono wnioskami.

Renta po zmarłym żywicielu jako świadczenie z zabezpieczenia społecznego

Renta po zmarłym żywicielu jest świadczeniem, które nakierowane jest na zaspokojenie potrzeb dotąd pokrywanych z dochodów zmarłego³. Historycznie renta po zmarłym żywicielu była świadczeniem dla wdowy po zmarłym mężu. W gospodarstwie domowym (pierwotnie rozumianym wyłącznie jako formalne małżeństwo) przy tradycyjnym podziale ról (*one-breadwinner model*) mężczyzna odpowiedzialny był za finansowy byt rodziny, podczas gdy kobieta zajmowała się sferą prywatną i wykonywała pracę niepłatną, w szczególności wychowywała dzieci i prowadziła gospodarstwo domowe. W razie śmierci mężczyzny, zwłaszcza gdy dochody pochodziły z pracy najemnej zmarłego, zagrożone było zaspokojenie potrzeb pozostałych członków rodziny. Świadczeniu po zmarłym żywicielu przypisywane były zatem dwa cele: ochrona przed ubóstwem osób, które były na utrzymaniu zmarłego, oraz utrzymanie ich dotychczasowego poziomu życia. Świadczenia te adresowane były przede wszystkim do wdowy i dzieci zmarłego⁴ i zazwyczaj były dwoma niezależnymi świadczeniami (renty wdowie oraz sierocie), ale niekiedy przybierały także formę świadczenia łącznego dla wszystkich uprawnionych⁵. Z czasem zmieniał się zakres podmiotowy, np. prawo do nich nabywali też wdowcy lub były małżonki, rozszerzano także grupę dzieci (np. włączano pasierbów), jak również prawo do tego świadczenia zyskały inne osoby dorosłe (np. rodzice). Niwelowano także różnice między poszczególnymi subsystemami, w szczególności ubezpieczeniem robotników

3 Nie ma zgody wśród prawników co do tego, czy renta po zmarłym żywicielu jest świadczeniem pochodnym (tak np. Alina Wypych-Żywicka, Inetta Jędrasik-Jankowska), czy też nie (tak np. Jan Jończyk, Marcin Bartnicki). Argumentację relacjonuje np. R. Pacud, *Ryzyko utraty żywiciela rodziny – konstrukcja i treść* [w:] *Świadczenia z ubezpieczenia społecznego na rzecz rodziny. Ochrona interesów rodziny po stracie żywiciela w prawie ubezpieczeń społecznych*, Warszawa–Jodłowa 2016, s. 42 i nast.

4 Pierwotnie prawo dzieci nieślubnych ograniczone było tylko do renty po matce, natomiast do renty po ojcu – tylko w ściśle określonych przypadkach.

5 Na przykład w Polsce łączne świadczenie wprowadzono w 1954 r. Szerzej H. Pławucka, *Świadczenia emerytalne i rentowe* [w:] *Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce*, red. C. Jackowiak, Wrocław 1991, s. 391.

i pracowników umysłowych⁶. Warunki uzyskania świadczenia dla wdowy i wdowca były również stopniowo ujednolicane i najczęściej łagodzone dla mężczyzn⁷. W Unii Europejskiej (UE) było to pokłosiem wprowadzenia dyrektywy równościowej płci w systemach zabezpieczenia społecznego⁸. Istotną rolę dla modyfikacji tych świadczeń odgrywały także reformy emerytalne. Ograniczenie znaczenia świadczeń po zmarłym żywicielu poprzez zaostreżenie warunków ich przyznania lub redukcję ich wysokości (np. w Niemczech) albo wręcz wycofanie rent dla wdów/wdowców (jak na Łotwie czy w Szwecji) uzasadniane było promowaniem indywidualnych uprawnień nabywanych dzięki zatrudnieniu. W innych krajach (np. w Holandii) likwidacja świadczeń po zmarłym żywicielu była skutkiem wprowadzenia jednolitego dochodu na starość dla wszystkich obywateli⁹. Polska należy do nielicznych wyjątków, tj. krajów, w których emerytalnym reformom systemowym nie towarzyszyła zmiana regulacji w zakresie świadczeń po zmarłym żywicielu¹⁰.

W niniejszym artykule świadczenie po zmarłym żywicielu rozważane jest w kontekście zabezpieczenia na starość. Warto zaznaczyć, że samo świadczenie nie jest typowym dochodem po zakończeniu aktywności zawodowej (nie jest np. emeryturą). Analiza renty po zmarłym żywicielu w odniesieniu do osób starszych uzasadniona jest tym, że świadczenie to jest w wielu krajach ważnym źródłem dochodów tych osób, zwłaszcza kobiet: stanowią one w krajach Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) średnio 85 proc. beneficjentów renty po zmarłym żywicielu¹¹. Taka sytuacja wynika m.in. z wyższej śmiertelności mężczyzn i wyższej statystycznie długości trwania życia kobiet, ale także wynika z tego, że indywidualne emerytury kobiet są niższe niż emerytury mężczyzn.

Zagadnienie świadczeń po zmarłym żywicielu stanowi zazwyczaj element szerszych rozważań na temat zmian w systemach emerytalnych i sytuacji kobiet¹². Dotąd pro-

6 To ostatnie czyniono także z pobudek politycznych; szerzej w odniesieniu do Polski C. Jackowiak, *Kierunki rozwoju ubezpieczeń społecznych* [w:] *Rozwój...*, *op. cit.*, s. 217 i nast.

7 Np. w Polsce do 30 czerwca 2004 r. uprawnienie do tzw. renty okresowej (w przypadku braku spełnienia warunków do renty rodzinnej; wypłacanej przez rok) i renty dla osób biorących udział w zorganizowanym szkoleniu celem podniesienia kwalifikacji (na okres maksymalnie dwóch lat) przysługiwało tylko wdowie; A. Kobierska, *Renta rodzinna*, Warszawa 2005, s. 13. Szerzej na temat różnic w statusie wdowy i wdowca np. R. Więcek, *Ewolucja ochrony rodziny w ubezpieczeniach społecznych w związku z utratą żywiciela rodziny* [w:] *Świadczenia...*, *op. cit.*, s. 14 i nast.

8 I. Heide, *Gender roles and sex equality: European solutions to social security disputes*, Geneva 2004, s. 49 i nast.

9 C. Arza, *The gender dimensions of pension systems: policies and constraints for the protection of older women*, 2015, s. 25 i nast.

10 Dostosowanie w tym zakresie miała zapewnić ustawa z dnia 17 października 2008 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, ale została ona zawetowana przez prezydenta i nieuchwalona ponownie.

11 Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), *Are survivor pensions still needed?* [w:] *OECD Pensions Outlook 2018*, Paris 2018, s. 218, https://doi.org/10.1787/pens_outlook-2018-10-en.

12 Np. *Women, work and pensions. International issues and prospects*, ed. J. Ginn, D. Street, S. Arber, Buckingham, Philadelphia 2001; *Women's work and pensions: what is good, what is best? Designing gender-sensitive arrangements*, ed. B. Marin, E. Zólyomi, Wiena 2010; E. James, A.C. Edwards, R. Wong, *The Gender Impact of Pension Reform: And Which Policies Shape This Impact*, „Journal of Pension Economics and Finance” 2003, 2(02), s. 181–219; Ch. Monticone, A. Ruzik, J. Skiba, *Women's Pension Rights and Survivors' Benefits: A Comparative Analysis of EU Member States and Candidate Countries*, European Policy Studies, ENEPRI Research Report No. 53, 2008; P. Frericks, J. Höppner, *What about family in European old-age security systems? The complexity of institutional individualisation*, „Ageing & Society” 2018, No. 38, s. 594–614.

wadzone badania wyłącznie w zakresie znaczenia rent po zmarłym żywicielu dla osób starszych w ujęciu porównawczym są ograniczone. Poruszane zagadnienia dotyczą przesłanek istnienia świadczeń po zmarłym żywicielu i ich konstrukcji, także w kontekście zmieniających się uwarunkowań społeczno-ekonomicznych oraz konsekwencji (dla poziomu świadczeń, redystrybucji wewnątrzgeneracyjnej, indywidualnych decyzji w sferze prywatnej i związanej z rynkiem pracy)¹³. Badaniom tym towarzyszy prezentacja dostępnych danych, ale ze względu na ich wybiórczy charakter i trudności w ich porównywaniu wyniki wymagają ostrożnej interpretacji. Propozycjom modyfikacji konstrukcji renty po zmarłym żywicielu towarzyszą czasem symulacje odnoszące się do kosztów tych świadczeń¹⁴ lub skutków dla poziomu dochodu osób starszych¹⁵. Te ostatnie opierają się na hipotetycznych biografiach zawodowych i prywatnych. W literaturze znacznie częściej dostępne są opracowania dotyczące pojedynczych krajów, w formie analiz poświęconych wyłącznie zabezpieczeniu po zmarłym żywicielu (np. dla Niemiec¹⁶, Stanów Zjednoczonych¹⁷, Holandii¹⁸) lub jako istotna część badań dotyczących zabezpieczenia emerytalnego kobiet w danym kraju (np. dla Niemiec¹⁹, Francji²⁰, Wielkiej Brytanii²¹). Siłą rzeczy takie publikacje zawierają wiele elementów, które ze względu na poziom szczegółowości nie są ujmowane w badaniach przekrojowych oraz odnoszą się do unikatowych danych, często nieporównywalnych właśnie w przedstawieniu przekrojowym. W literaturze polskojęzycznej zagadnienie renty rodzinnej analizowane jest głównie z prawnego punktu widzenia²². Wykraczając poza tę perspektywę, świadczenia po zmarłym żywicielu rzadko stanowią wyłączną tematykę rozważań²³ i traktowane są jako element szerszych badań

13 Np. A. Skevik, *Family economy workers or caring mothers? Male breadwinning and widows' pensions in Norway and the UK*, „Feminist Economics” 2004, 10(2), s. 91–113; E. James, *Rethinking survivor benefits*, Washington DC 2009; T. Sefton, M. Evandrou, J. Falkingham, A. Vlachantoni, *The relationship between women's work histories and incomes in later life in the UK, US and West Germany*, „Journal of European Social Policy” 2011, 21(1), s. 20–36; Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), *Are survivor...*, *op. cit.*, s. 213 i nast.

14 Zob. np. E. James, *op. cit.*, s. 22 i nast.

15 Zob. Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), *Are survivor...*, *op. cit.*, s. 234 i nast.

16 J. Ratajczak-Tuchołka, *Polityka emerytalna wobec wdów i wdowców – przykład Niemiec* [w:] *Polityka społeczna wobec wyzwań demograficznych i przemian społecznych*, red. A. Furmańska-Maruszak, A. Wójtewicz, Toruń 2016, s. 89–104.

17 M.M. Favreault, E.C. Steuerle, *Social security spouse and survivor benefits for the modern family*, „SSRN Electronic Journal” 2007, 10.2139/ssrn.1299202; J. Diebold, J. Moulton, J. Scott, *Early claiming of higher-earning husbands, the survivor benefit, and the incidence of poverty among recent widows*, „Journal of Pension Economics and Finance” 2017, No. 16(4), s. 485 i nast.

18 A. De Grip, D. Fouarge, R. Montizaan, *Redistribution of Individual Pension Wealth to Survivor Pensions: Evidence from a Stated Preferences Analysis*, „Journal of Economic Behavior & Organization” May 2020, Vol. 173, s. 402–421.

19 *Eigenständige Alterssicherung von Frauen*, bearb. U. Rust, Wiesbaden 2000; *Alterssicherung von Frauen. Leitbilder, Gesellschaftlicher Wandel und Reformen*, bearb. W. Schmähl, M. Klaus, Wiesbaden 2000.

20 M. Veil, *Alterssicherung von Frauen in Deutschland und Frankreich. Reformperspektiven und Reformblockaden*, Berlin 2002.

21 J. Ginn, *Gender, pensions and the lifecourse. How pensions need to adapt to changing family forms*, Bristol 2003.

22 Np. A. Wypych-Żywicka, *Renta rodzinna z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych: zagadnienia materialnoprawne*, Gdańsk 2006; *Świadczenia z ubezpieczenia społecznego na rzecz rodziny. Ochrona interesów rodziny po stracie żywiciela w prawie ubezpieczeń społecznych*, red. A. Wypych-Żywicka, Warszawa–Jodłowa 2016.

23 Wyjątek np. A. Wiktorow, *Survivor's benefit in the social security system*, „Polityka społeczna” 2013, nr 1 (9).

nad zabezpieczeniem emerytalnym kobiet w Polsce w ogóle²⁴. Niniejszy artykuł stanowi zatem w tym względzie wyjątek.

Krótką analizą rozwiązań prawnych dotyczących zabezpieczenia po zmarłym żywicielu w Polsce pozwala na stwierdzenie, że jest ono skonstruowane raczej konserwatywnie. Świadczą o tym następujące cechy: wąski zakres podmiotowy, relatywnie wysoki poziom świadczenia (ale niejednolity, bo uzależniony od biografii ubezpieczeniowej zmarłego), stosunkowo łagodne warunki jego przyznania, rozszerzenie funkcji alimentacyjnej do śmierci beneficjentki/beneficjenta renty.

W Polsce renta rodzinna adresowana jest wyłącznie do byłych formalnych partnerów (małżonków)²⁵. Dotyczy to tych, którzy pozostawali we wspólnym gospodarstwie domowym ze zmarłym w momencie jego śmierci. Byli małżonkowie mają prawo do świadczenia wyłącznie w sytuacji, gdy otrzymywali od zmarłego alimenty²⁶. Z punktu widzenia niniejszego opracowania ważne jest to, że prawo do świadczenia po zmarłym żywicielu w postaci renty dożywotniej przyznawane jest osobom, które osiągnęły 50 rok życia (lub osiągną go w trakcie pięciu lat po śmierci współmałżonka). Starsze osoby mogą w momencie osiągnięcia wieku emerytalnego być beneficjentem renty rodzinnej lub owdowieć po przejściu na emeryturę, a świadczenie po zmarłym żywicielu może zostać uznane za wyższe i wybrane zamiast indywidualnej emerytury. Co więcej, prawo do renty rodzinnej nie ustaje po zawarciu kolejnego małżeństwa, co oznacza, że uznaje się, iż obowiązek alimentacyjny zmarłego trwa aż do śmierci drugiego współmałżonka bez względu na jego stan cywilny. W przeciwieństwie do niektórych krajów (np. Niemiec, Grecji) brakuje też w polskich regulacjach wymagań dotyczących minimalnego okresu trwania związku małżeńskiego.

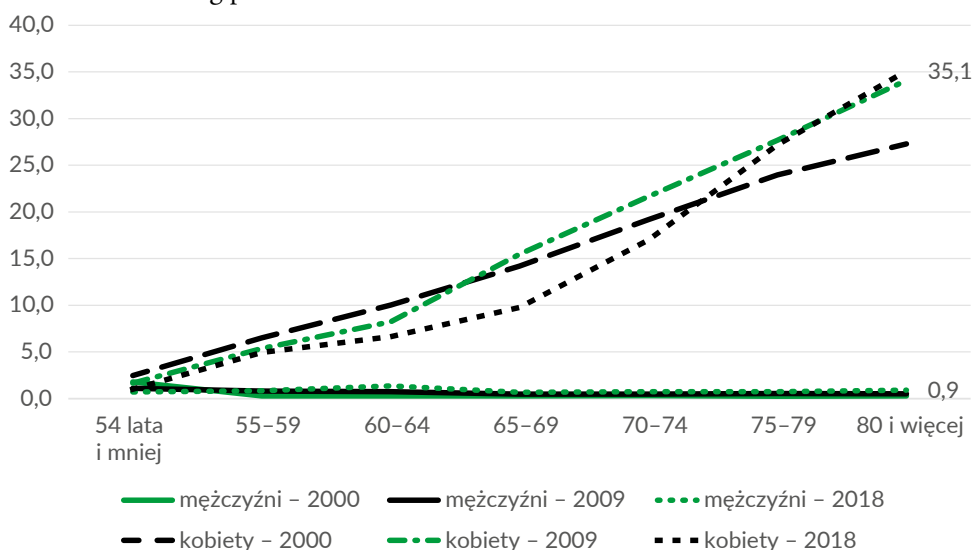
Analiza danych zastanych pokazuje, że głównymi beneficjentami renty po zmarłym żywicielu w starszym wieku są kobiety. W Polsce jedynie co setny mężczyzna jest beneficjentem renty rodzinnej i udział ten jest stosunkowo stabilny w najstarszych grupach wiekowych (rysunek 1). Odsetek kobiet, które pobierają rentę po zmarłym żywicielu, wyraźnie rośnie wraz z wiekiem. W 2018 r. co trzecia kobieta w wieku 80 lat i więcej pobierała taką rentę, przy czym było to blisko dziesięć punktów procentowych więcej niż dwadzieścia lat wcześniej.

24 I. Wóycicka, *Sytuacja kobiet i mężczyzn w nowym systemie emerytalnym w Polsce*, raport Social Watch, Warszawa 2009; J. Ratajczak-Tuchołka, *Emerytury kobiet w ubezpieczeniowych systemach emerytalnych w Niemczech i w Polsce*, Poznań 2010; B. Balcerzak-Paradowska, A. Chłoń-Domińczak i in., *Wpływ reform systemu zabezpieczenia społecznego na sytuację kobiet i mężczyzn w Polsce* [w:] B. Balcerzak-Paradowska, A. Chłoń-Domińczak i in., *Kobiety i mężczyźni w reformach systemu zabezpieczenia społecznego w Polsce*, Warszawa 2003; J. Petelczyc, P. Roicka, *Sytuacja kobiet w systemie emerytalnym*, Warszawa 2015.

25 W Polsce istnieją także dziedziczenie finansowego (z konta w otwartych funduszy emerytalnych – OFE) i niefinansowego (z subkonta w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych – ZUS) kapitału emerytalnego, a także wypłata gwarantowana. Pierwsze z wymienionych rozwiązań pozwala na dziedziczenie także osobom pozostającym w nieformalnych związkach; drugie jest możliwe wyłącznie za zgodą formalnego współmałżonka. Rozwiązania takie wzbudzają szereg wątpliwości. Na ten temat szerzej w kontekście renty rodzinnej np. D. Dzienskiuk, *Zakres i skuteczność ochrony interesów rodziny w prawie ubezpieczenia społecznego po stracie żywiciela* [w:] *Świadczenia...*, op. cit., s. 49–83.

26 Wątpliwości budzi status małżonki/małżonka pozostających w separacji.

Rysunek 1. Odsetek osób pobierających rentę rodzinną w danej grupie wiekowej według płci

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych otrzymanych z ZUS oraz portalu statystycznego ZUS (20.06.2020)

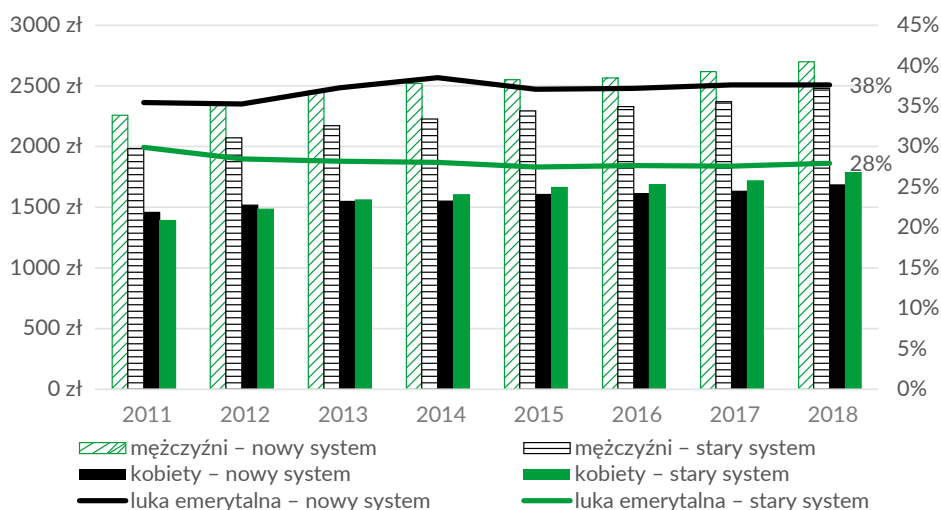
W Polsce wysokość renty po zmarłym żywicielu w stosunku do emerytury (wartości przeciętne) jest jedną z najwyższych w porównaniu z innymi krajami²⁷. Dane te jednak z punktu widzenia niniejszego opracowania niewiele wnoszą, gdyż dotyczą średnich świadczeń wszystkich beneficjentów renty rodzinnej, a nie tylko osób starszych²⁸. Wysokość świadczenia rentowego po zmarłym żywicielu dla jednej osoby wynosi 85 proc. wypłacanej zmarłemu emerytury lub renty. W przypadku gdy zmarły nie był beneficjentem żadnego z tych świadczeń, przyjmuje się, że w momencie śmierci był całkowicie niezdolny do pracy. Ze względu na to, że renty z tytułu niezdolności do pracy wyliczane są na podstawie formuły ze zdefiniowanym świadczeniem (która była spójna z formułą emerytalną w systemie przed 1999 r.), a emerytury w oparciu na formule ze zdefiniowaną składką (wprowadzoną reformą emerytalną 1 stycznia 1999 r.), wysokość obu tych świadczeń może się istotnie różnić. Wynika to z tego, że renty z tytułu niezdolności do pracy, zwłaszcza przyznane po długim okresie aktywności zawodowej (np. krótko przed osiągnięciem minimalnego wieku emerytalnego), przekładają się na relatywnie hojne świadczenia, także ze względu na to, że zawierają elementy redystrybucyjne, w tym

27 Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), *Are survivor...*, op. cit., s. 219.

28 Nadto bazując na źródle danych przywołanych w opracowaniu dla Polski [Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Informacja o świadczeniach pieniężnych z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych świadczeniach z zabezpieczenia społecznego. Drugi kwartał*, 2017, <http://www.zus.pl/documents/10182/167627/Biul0217.pdf/533d444f-2047-49a9-acf7-cbb19c738f7b> (20.06.2020)], poczynione kalkulacje wydają się być błędne: średnia renta rodzinna stanowiła w 2017 r. 87,32 proc. przeciętnej emerytury, a nie 104,89 proc.

tw. kwotę socjalną. Z kolei formuła emerytalna jest bardzo ekwiwalentna, a poziom indywidualnej emerytury uzależniony jest wprost proporcjonalnie od zgromadzonego kapitału emerytalnego i odwrotnie proporcjonalnie do dalszej statystycznej długości trwania życia w momencie przejścia na emeryturę. Skutkuje to tym, że świadczenia po zmarłym żywicielu mogą się istotnie różnić w zależności od tego, kiedy nastąpił moment śmierci²⁹. Powyższe sprawia, że spekulacje dotyczące momentu śmierci żony/męża i sam moment śmierci stanowią obszar hazardu moralnego i motywacyjnego. Więcej, nowa formuła emerytalna oznacza, że osoby o dłuższej karierze zawodowej i lepiej wynagradzane otrzymują wyższe świadczenia od tych cechujących się krótszym okresem ubezpieczenia i odprowadzających niższe składki. Ze względu na uwarunkowania społeczne (podział obowiązków związanych np. z opieką nad dziećmi i osobami starszymi) i ekonomiczne (dyskryminacja oraz nierówności na rynku pracy), ale także na różnice w poziomie minimalnego wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn to mężczyźni posiadają zdecydowanie wyższe świadczenia emerytalne niż kobiety (rysunek 2). Warto podkreślić, że zróżnicowanie poziomu świadczeń względem płci będzie z dużym prawdopodobieństwem rosło ze względu na niższy minimalny wiek emerytalny kobiet, ale także spadek udziału kapitału początkowego³⁰ w indywidualnym kapitale emerytalnym.

Rysunek 2. Emerytury kobiet i mężczyzn oraz luka emerytalna* według płci w nowym i starym systemie emerytalnym

* Luka emerytalna wyliczona jest jako iloraz różnicy między świadczeniem emerytalnym mężczyzn i kobiet oraz emerytury mężczyzn, wyrażona w procentach. Ze względu na zakres dostępnych danych w niniejszym artykule przyjęto mediany emerytur jako podstawę kalkulacji luki emerytalnej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z portalu statystycznego ZUS (20.06.2020)

29 Problem ten podnosi np. B. Balcerzak-Paradowska, A. Chłoi-Domińczak i in., *op. cit.*, s. 94; A. Wiktorow, *Survivor's benefit in the social security system*, „Polityka społeczna” 2013, nr 1(9), s. 26.

30 Kapitał początkowy to hipotetyczna wysokość skumulowanych uprawnień emerytalnych nabyta przed dniem reformy emerytalnej, tj. 1 stycznia 1999 r. Jest on wyliczany w oparciu na starej formule emerytalnej.

Dotąd czynione symulacje dla Polski dotyczące znaczenia renty rodzinnej w kontekście dochodów na starość w przyszłości przeprowadzane były przez OECD w oparciu na hipotetycznych biografiach zawodowych, w dwóch wariantach: (1) pełnoetatowej pracy zawodowej wykonywanej za przeciętne wynagrodzenie od 20 roku życia (2016 r.) przez obu współmałżonków równoletków, którzy przechodzą na emeryturę w minimalnym wieku emerytalnym i w tym też wieku jeden z nich umiera, lub (2) pełnoetatowej pracy zawodowej wykonywanej za przeciętne wynagrodzenie od 20 roku życia (2016 r.) przez osobę, która zmarła już po przejściu współmałżonka na emeryturę w wieku ustawowym, oraz braku jakichkolwiek indywidualnych uprawnień emerytalnych przez wdowca lub wdowę będącymi równoletkami zmarłego³¹. Wyniki przytoczone w tym artykule różnią się od wcześniejszych z dwóch przyczyn. Po pierwsze symulacje prowadzone są dla sześciu kohort kobiet i mężczyzn (urodzonych w latach 1974–1981) na podstawie rzeczywistych danych dotyczących biografii zawodowych (ekstrapolowane aż do osiągnięcia minimalnego wieku emerytalnego). Po drugie inaczej operacjonalizowane są dwa główne cele renty po zmarłym żywicielu. Cechą wspólną symulacji prowadzonych przez OECD i na potrzeby niniejszego opracowania jest to, że znaczenie renty rodzinnej określane jest na dany moment, tj. moment osiągnięcia minimalnego wieku emerytalnego (choć OECD zakłada równy wiek małżonków, podczas gdy w symulacjach przeprowadzonych na potrzeby tego artykułu założono, zgodnie z danymi statystycznymi dotyczącymi Polski, że kobieta jest średnio dwa lata młodsza od swojego współmałżonka), oraz to, że uprawnienia emerytalne w obu przypadkach nabywane są w tzw. nowym systemie emerytalnym.

Założenia symulacji i opis modelu

Podstawą do przeprowadzenia analizy są wyniki badań opartych na autorskim modelu i wykorzystujących mikrosymulacje³². W ramach symulacji wygenerowano 20 tysięcy przykładowych biografii osób, które w roku 1999 wchodziły na rynek pracy i były w wieku 18–25 lat. Wiek i płeć są zmienną losową, ale rozkład tej zmiennej jest zgodny z rzeczywistą strukturą płci i wieku z roku 1999 ustaloną na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS)³³. Wszystkie istotne z punktu widzenia przyszłego świadczenia emerytalnego wydarzenia, takie jak świadczenie pracy, prowadzenie działalności gospodarczej, przebywanie na urloпах macierzyńskich lub wychowawczych, opieka długoterminowa, wchodzenie w związki małżeńskie czy zgony, również były generowane w sposób losowy w oparciu na prawdopodobieństwach wyznaczonych na podstawie danych rzeczywistych z okresu 1999–2017 lub krótszego (jeśli dane za pozostałe okresy

31 Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), *Are survivor...*, *op. cit.*, s. 234 i nast.

32 Więcej na ten temat J. Ratajczak, *Równość w systemie emerytalnym. Emerytury kobiet i mężczyzn w Polsce*, Poznań 2019, s. 66 i nast.

33 Główny Urząd Statystyczny, *Stan i struktura ludności według wieku w latach 1989–2016*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc/16,1.html> (31.03.2019).

nie były dostępne)³⁴ oraz prognoz publikowanych przez GUS, ZUS oraz OECD (aneks, schemat 1). W razie zgonów wygenerowane zostały przyszłe tablice trwania życia na bazie modelu Lee-Cartera³⁵, w oparciu na danych demograficznych z lat 1958–2018 pobranych z bazy Human Mortality Database³⁶. Wskaźnik zatrudnienia, wzrostu wynagrodzeń i inflacji przyjęto zgodnie z *The 2018 Ageing Report Underlying Assumptions & Projection Methodologies*³⁷. Na podstawie wyżej wymienionych wskaźników szacowano także waloryzację indywidualnego konta, subkonta³⁸, emerytury minimalnej oraz świadczeń wypłacanych lub podstawy wymiaru składek w okresie niezarobkowania. Stan prawny ustalono na grudzień 2018 r.

Symulacje przeprowadzono trzykrotnie. Pierwsza tura symulacji dotyczy świadczeń z uwzględnieniem wszystkich elementów, także renty rodzinnej. Druga tura przeprowadzona została przy wyłączeniu modułu dotyczącego renty rodzinnej. Trzecia tura symulacji przeprowadzona została z kolei przy założeniu braku emerytury minimalnej oraz renty rodzinnej. Podstawą wniosków jest porównanie wyników uzyskanych w trzech wymienionych scenariuszach. Ze względu na to, że przedmiotem badania było przeanalizowanie różnic między wariantami symulacji, podstawą wniosków było średnie³⁹ świadczenie kobiet i mężczyzn, których cała biografia zawodowa przypada po 1999 r.

Z uwagi na fakt, że w Polsce renta rodzinna stanowi alternatywę dla indywidualnej emerytury, analiza wyników symulacji dotyczyła tego, jak wybór tego świadczenia wpływa na adekwatność dochodów na starość osób osiągających minimalny wiek emerytalny. Przyjęta między małżonkami różnica wieku może generować jedną z następujących sytuacji: osoba nie osiągnęła minimalnego wieku emerytalnego przed śmiercią, a więc renta rodzinna wyliczana jest w oparciu na rzeczywistej lub hipotetycznej rencie z tytułu całkowitej niezdolności do pracy; osoba osiągnęła minimalny wiek emerytalny, zanim zmarła, i posiadała uprawnienia do indywidualnej emerytury, wówczas renta rodzinna wyliczana jest na podstawie nabytych uprawnień emerytalnych. Z kolei kobieta, która jest wdową w minimalnym wieku emerytalnym, może mieć uprawnienia do świadczeń po zmarłym mężu na podstawie jego rzeczywistej lub hipotetycznej renty (gdyż przyjmujemy, że mąż jest dwa lata starszy, zatem w chwili jej śmierci małżonek nie osiągnie

34 W razie luk dane uzupełniano przez przyjęcie dla lat wcześniejszych niż pierwszy rok, za który dostępne były dane, poziomu wskaźnika z pierwszego dostępnego roku, a dla lat późniejszych niż ostatni rok, dla którego dostępne były rzeczywiste dane, poziomu wskaźnika z ostatniego dostępnego roku.

35 R. Lee, L. Carter, *Modeling and Forecasting U.S. Mortality*, „Journal of the American Statistical Association” 1992, No. 87(419), s. 659–671.

36 The Human Mortality Database, www.mortality.org (30.12.2018).

37 European Commission, *The 2018 ageing report underlying assumptions & projection methodologies*, Vol. 8014, Luxembourg, November 2017, <https://doi.org/10.2765/40638>, s. 80, 92, 204.

38 W symulacji przyjęto podział składek na indywidualne konto i indywidualne subkonto w ZUS. Szerzej na temat uzasadnienia J. Ratajczak, *Równość...*, *op. cit.*, s. 82.

39 Zdecydowano się na średnią, a nie medianę świadczeń, ponieważ uzyskiwane w symulacjach przyszłe świadczenia emerytalne w przypadku kobiet przyjmują najczęściej wartość równą emeryturze minimalnej, przez co mediana jest praktycznie niewrażliwa na zmiany początkowych założeń symulacji. Średnia jest bardziej wrażliwa na zmiany wartości w próbie, co na ogół postrzegane jest jako wada tej miary statystycznej. W tym wypadku jednak jest to pożądana cecha.

jeszcze minimalnego wieku emerytalnego dla mężczyzn). Mężczyzna, który osiąga minimalny wiek emerytalny, będąc wdowcem, ma prawo do renty rodzinnej wyliczonej na podstawie emerytury współmałżonki (gdyż zakładamy, że małżonka jest dwa lata młodsza, a więc od trzech lat pobiera indywidualną emeryturę).

W przeprowadzonej symulacji prawdopodobieństwo śmierci współmałżonki/współmałżonka przyjmowane jest w oparciu na tablicach trwania życia Lee-Cartera. Przebieg biografii zawodowej i prywatnej symulowany jest rok po roku, podobnie jak „nabywane” uprawnienia emerytalne. W momencie osiągnięcia minimalnego wieku emerytalnego wiadomo zatem, jaki stan cywilny ma dana osoba oraz w jakiej wysokości ma uprawnienia emerytalne lub rentowe (aneks, schemat 2 i 3). Świadczenia po zmarłym współmałżonku kalkulowane są na podstawie przygotowanych tablic (wypłacanych) wysokości rent rodzinnych według płci i wieku, skonstruowanych w oparciu na udostępnionych danych ZUS oraz ekstrapolowanych na przyszłość (tj. waloryzowanych wskaźnikiem wzrostu rent i emerytur), a także tablicy przeciętnej wysokości indywidualnej emerytury według płci i wieku, skonstruowanej na podstawie wyników prowadzonej symulacji. Podobnie przebiegało ustalenie wysokości kapitału przypisywanego w wyniku ustania wspólności majątkowej lub dziedziczenie kapitału w razie śmierci współmałżonka: na podstawie wyników przeprowadzanych symulacji ustalano dla danej płci i danego roku przeciętny kapitał osób pozostających w związku małżeńskim, a w oparciu na pozyskanych danych przypisywano osobie, która się rozwodziła lub zostawała wdową/wdowcem, odpowiednią kwotę.

Analiza znaczenia przyszłej renty rodzinnej poczyniona zostanie z punktu widzenia wpływu tego świadczenia na adekwatność finansowego zabezpieczenia na starość z bazowego systemu emerytalnego. Przyjęto, że pojęcie adekwatności łączy dwa podstawowe cele przypisywane rencie po zmarłym żywicielu: ochronę przed ubóstwem i utrzymanie dotychczasowego poziomu życia. Dodatkowo, zgodnie z sugestią Filipa Chybalskiego⁴⁰, w analizie uwzględniono aspekt płci w formie badania różnic między kobietami i mężczyznami.

Ubóstwo badane było w dwóch wymiarach: zakresie i głębokości. Wymiary te operacjonalizowane będą jako stopa ubóstwa $S_{up}(t)$ i luka dochodowa $L_{up}(t)$, obliczane według następujących wzorów⁴¹:

$$S_{up}(t) = \frac{N_{up}(t)}{N_p(t)} \times 100\% \quad (1)$$

gdzie:

p – płeć (m – mężczyzna, k – kobieta),

$N_{up}(t)$ – liczba osób (mężczyzn lub kobiet) urodzonych w roku t i tworzących jednoosobowe gospodarstwo domowe, których świadczenie emerytalne jest poniżej linii ubóstwa,

$N_p(t)$ – liczba osób (mężczyzn lub kobiet) urodzonych w roku t i tworzących jednoosobowe gospodarstwo domowe, które otrzymują świadczenie emerytalne.

⁴⁰ F. Chybalski, *Skuteczność i efektywność systemu emerytalnego: koncepcja analizy i próba pomiaru*, „Zeszyty Naukowe/ Rozprawy Naukowe Politechniki Łódzkiej” 2012, s. 89 i nast., oraz *idem*, *The multidimensional adequacy and efficiency of European pension systems: the ranking and relationships*, Proceedings of the 15th International Conference on Finance and Banking, 2016, s. 128–139.

⁴¹ T. Panek, *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Warszawa 2011, s. 59 i 60.

$$L_{up}(t) = \frac{1}{N_{up}(t)} \times \sum_{i=1}^{N_{up}(t)} \left(\frac{y(t+60/65) - y_{up}(t)}{y(t+60/65)} \right) \quad (2)$$

gdzie:

p – płeć (m – mężczyzna, k – kobieta),

$N_{up}(t)$ – liczba osób (mężczyzn lub kobiet) urodzonych w roku t i stanowiących jednoosobowe gospodarstwo domowe, których świadczenie emerytalne jest poniżej linii ubóstwa,

$y(t)$ – wysokość linii ubóstwa bezwzględnego – minimum egzystencji – w roku $t + 60/65$ dla jednoosobowego emeryckiego gospodarstwa domowego,

$y_{up}(t)$ – wysokość świadczenia emerytalnego osób (mężczyzn lub kobiet) ubogich urodzonych w roku t i stanowiących jednoosobowe gospodarstwo domowe.

Utrzymanie dotychczasowego poziomu życia operacjonalizowane jest jako luka emerytalna płci $LE(t)$, stopa zastąpienia $SZp(t)$ oraz (uzupełniająco) przez wskaźnik Giniego $Gp(t)$ ⁴².

$$LE(t) = \frac{E_m(t) - E_k(t)}{E_m(t)} \times 100\% \quad (3)$$

gdzie:

$E_m(t)$ – mediana emerytur brutto mężczyzn urodzonych w roku t ,

$E_k(t)$ – mediana emerytur brutto kobiet urodzonych w roku t .

$$SZp(t) = \frac{E_p(t)}{W_p(t)} \times 100\% \quad (4)$$

gdzie:

p – płeć (m – mężczyzna, k – kobieta)

$E_p(t)$ – przeciętna emerytura brutto mężczyzn/kobiet urodzonych w roku t ,

$W_p(t)$ – przeciętne wynagrodzenie brutto kobiet/mężczyzn urodzonych w roku t , w pierwszym roku pobierania świadczenia.

$$G_p(t) = 1 + \frac{1}{LE_p(t)} - \frac{2}{LE_p(t)^2 \times \bar{E}_p(t)} \times \sum_{i=1}^{LE_p} i \times E_{pi}(t) \quad (5)$$

gdzie:

p – płeć (m – mężczyzna, k – kobieta),

$E_{pi}(t)$ – wysokość emerytury brutto i -tego beneficjenta (mężczyzny/kobiety) urodzonego w roku t ,

$\bar{E}_p(t)$ – średnia wysokość emerytury brutto (mężczyzn/kobiet) urodzonych w roku t ,

$LE_p(t)$ – liczba emerytów (mężczyzn/kobiet) urodzonych w roku t .

42 A. Szulc, *Dochód i konsumpcja* [w:] *Statystyka społeczna*, wyd. 2 zmienione, red. T. Panek, Warszawa 2014, s. 180. Wartość indeksu wynosi 0 w sytuacji, gdy świadczenia rozłożone są w sposób równomierny, a 1 (lub 100, jeśli wyrażany jest w procentach) wówczas, gdy świadczenie w wysokości sumy wszystkich emerytur jest pobierane przez jednego beneficjenta. Innymi słowy, im wyższa jest wartość współczynnika Giniego, tym większe są nierówności w rozkładzie świadczeń w danej grupie.

Wyniki

Analiza wyników symulacji wskazuje, że wpływ renty rodzinnej na adekwatność świadczeń roczników 1974–1981 w roku przejścia na emeryturę jest bardzo ograniczony (tabela 1)⁴³. W przekroju płci, co jest zgodne z oczekiwaniami, świadczenie po zmarłym żywicielu ma nieco większe znaczenie dla adekwatności świadczeń starszych kobiet.

W odniesieniu do kobiet i mężczyzn zasięg ubóstwa praktycznie się nie zmienia przy pobieraniu i braku renty po zmarłym żywicielu. Podobny wpływ ma renta rodzinna na głębokość ubóstwa: ci, którzy są ubogimi starszymi beneficjentami świadczeń z systemu bazowego, pozostają równie ubodzy mimo prawa do renty rodzinnej. Świadczenie po zmarłym żywicielu niemal nie wpływa na wysokość zróżnicowania nominalnych świadczeń między kobietami i mężczyznami. Wynika to z tego, że emerytury mężczyzn w razie braku renty rodzinnej praktycznie nie zmieniają swojego poziomu, podczas gdy emerytury kobiet rosną nieznacznie. Podobnie rzecz się ma ze stopami zastąpienia. Istnienie renty rodzinnej jako świadczenia alternatywnego dla emerytury minimalnej nieco (tj. o ok. 9 proc.) zmniejsza nierówności rozkładu wysokości świadczeń w grupie kobiet i *de facto* nie wpływa na rozkład emerytur mężczyzn.

Na uwagę zasługuje relatywnie niski poziom wskaźnika Giniego u obu płci. Świadczy to o tym, że zróżnicowanie w grupie beneficjentów, zarówno kobiet, jak i mężczyzn, jest niewielkie. Analiza rozkładu wysokości świadczeń w przekroju płci wskazuje, że koncentracja następuje wokół minimalnego świadczenia emerytalnego. Jest to charakterystyczne zwłaszcza dla starszych kobiet.

Tabela 1. Wpływ renty rodzinnej i emerytury minimalnej na adekwatność świadczeń w nowym systemie emerytalnym w pierwszym roku po osiągnięciu minimalnego wieku emerytalnego

Wskaźnik	Scenariusz standardowy (%)		Scenariusz bez renty rodzinnej (%)		Scenariusz bez renty rodzinnej i emerytury minimalnej (%)	
	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni
Stopa ubóstwa	9,27	1,53	9,33	1,54	17,18	1,94
Głębokość ubóstwa	56,74	69,39	57,94	69,85	64,56	66,24
Luka emerytalna	31,79		32,00		45,20	
Stopa zastąpienia	22,77	21,09	22,73	21,12	18,24	21,03
Wskaźnik Giniego	13,35	8,57	13,26	8,46	20,69	8,90

Źródło: wyniki na podstawie przeprowadzonych symulacji

43 Badanie zmian ubóstwa wśród mężczyzn obarczone jest dodatkowym błędem wynikającym z bardzo małej liczby ubogich beneficjentów płci męskiej.

W związku z powyższym przeprowadzono dodatkowe symulacje wysokości świadczeń bez uwzględnienia obu elementów, tj. renty rodzinnej i emerytury minimalnej (tabela 1). Uzyskane dane wskazują, że rezygnacja z mechanizmu korygującego w formie emerytury minimalnej istotnie wpływa na adekwatność świadczeń i stanowi (przynajmniej dla analizowanej grupy wiekowej i w pierwszym roku pobierania świadczenia emerytalnego) zdecydowanie ważniejszy instrument służący adekwatności świadczeń niż renta rodzinna. Jest to związane przede wszystkim z tym, że przy zastosowaniu emerytury minimalnej średnie świadczenie dla kobiet wzrasta o około 20 proc. i pozostaje niemal na niezmiennym poziomie dla mężczyzn.

Wnioski

Zgodnie z wiedzą autorów przeprowadzone symulacje mają nowatorski charakter z dwóch powodów: po pierwsze ekstrapolują biografie zawodowe, korzystając z danych rzeczywistych, po drugie koncentrują się na znaczeniu renty rodzinnej w kontekście dochodów na starość pochodzących z warstwy bazowej.

Dane zastane wskazują, że renta rodzinna to świadczenie przede wszystkim starszych kobiet. Jako że w nowym systemie emerytalnym prawo do emerytury indywidualnej nie zależy od stażu ubezpieczeniowego, każda osoba, za którą należna jest choć jedna składka ubezpieczeniowa, nabędzie takie uprawnienie. Problematyczna będzie natomiast wysokość tych świadczeń i w tym kontekście możliwość wyboru renty rodzinnej po śmierci męża może okazać się atrakcyjna, choć tylko dla kobiet pozostających w formalnych związkach.

Analiza danych dotyczących adekwatności świadczeń osób, które w całości nabyły uprawnienia w tzw. nowym systemie emerytalnym, wskazuje, że renta rodzinna nie będzie stanowić w przyszłości istotnego instrumentu dla adekwatności świadczeń w pierwszym roku pobierania świadczenia emerytalnego. Oznacza to, że dla „nowych” emerytów nie jest ona instrumentem ważnym ani dla ograniczenia ubóstwa, ani dla wyrównania konsumpcji w czasie. Natomiast takie funkcje w znakomicie większym stopniu pełni emerytura minimalna.

Niewielkie znaczenie świadczenia po zmarłym żywicielu może wynikać z kilku przyczyn. Po pierwsze z przyjętej w symulacjach granicy ubóstwa, tj. minimum egzystencji dla jednoosobowego gospodarstwa domowego, które jest najniższą przyjmowaną w kalkulacjach linią ubóstwa bezwzględnego w Polsce. Po drugie z faktu, że wpływ renty rodzinnej szacowany jest w pierwszym roku po osiągnięciu ustawowego wieku emerytalnego, a więc dla kobiet w wieku 61, a mężczyzn 66 lat i przechodzących na emeryturę w latach 2034–2046. To ostatnie sprawia, że zwłaszcza przy rosnącej dalszej statystycznej długości trwania życia i wzroście odsetka osób, które nie pozostają w formalnych związkach, liczba osób potencjalnie uprawnionych do renty po zmarłym żywicielu jest relatywnie niewielka dla pierwszorocznych beneficjentów świadczeń emerytalnych. Po trzecie

wyniki symulacji były agregowane na poziomie makro, bez przypisania danej osobie konkretnego współmałżonka i przy przyjęciu (na podstawie dostępnych danych) średnich wysokości rent rodzinnych dla osób w danym wieku, co nie pozwala na uwzględnienie faktu wzrostu luki emerytalnej w przekroju płci. Po czwarte, jak w przypadku każdej symulacji, istotne są przyjęte założenia makro- i mikroekonomiczne, a ich niewielka zmiana (np. dotycząca tempa wzrostu wynagrodzeń) może istotnie wpływać na wyniki (np. wysokość stopy zastąpienia).

Przeprowadzone badanie ma charakter diagnostyczny i stanowi pierwszy krok w analizie znaczenia renty rodzinnej dla bazowego zabezpieczenia na starość. Ze względu jednak na to, że obejmuje wyłącznie pierwszy rok pobierania emerytury, nie może stanowić podstawy do wysunięcia wiążących wniosków aplikacyjnych dla całej generacji emerytów. Ustalenie takiej podstawy wymagałoby rozbudowania zastosowanego modelu symulacji przede wszystkim o moduł dotyczący zmiany wysokości świadczeń po przejściu na emeryturę. Pozwoliłoby to na dynamiczne badanie poziomu emerytury w czasie, także w zależności od sytuacji rodzinnej i ewentualnego wyboru renty po zmarłym żywicielu w miejsce indywidualnej emerytury. Poza tym można by wprowadzić zmienną pozwalającą na przypisanie konkretnego legalnego partnera danej osobie. To z kolei umożliwiłoby analizę zróżnicowania poziomu rent rodzinnych w grupie starszych beneficjentów.

dr Marcin Bartkowiak
Katedra Matematyki Stosowanej
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-1711-1060

dr hab. Joanna Ratajczak
Katedra Pracy i Polityki Społecznej
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-2709-4698

ŹRÓDŁA

- *Alterssicherung von Frauen. Leitbilder, Gesellschaftlicher Wandel und Reformen*, bearb. W. Schmähl, M. Klaus, Wiesbaden 2000.
- Arza C., *The gender dimensions of pension systems: policies and constraints for the protection of older women*, „UN Women” 2015.
- Balcerzak-Paradowska B., Chłoń-Domińczak A., Kotowska I.E., Olejniczuk-Merta A., Topińska I., Wóycicka I., *Wpływ reform systemu zabezpieczenia społecznego na sytuację kobiet i mężczyzn w Polsce* [w:] B. Balcerzak-Paradowska, A. Chłoń-Domińczak, E. Fultz, I.E. Kotowska, A. Olejniczuk-Merta, S. Steinhilber, I. Topińska, I. Wóycicka, *Kobiety i mężczyźni w reformach systemu zabezpieczenia społecznego w Polsce*, Warszawa 2003.
- Barr N., *Ekonomia polityki społecznej*, Poznań 2012.
- Barr N., Diamond P., *Pension Reform. A Short Guide*, New York 2010.

- Chybalski F., *Skuteczność i efektywność systemu emerytalnego: koncepcja analizy i próba pomiaru*, „Zeszyty Naukowe/ Rozprawy Naukowe Politechniki Łódzkiej” 2012.
- Chybalski F., *The multidimensional adequacy and efficiency of European pension systems: the ranking and relationships*, Proceedings of the 15th International Conference on Finance and Banking, 2016.
- De Grip A., Fouarge D., Montizaan R., *Redistribution of Individual Pension Wealth to Survivor Pensions: Evidence from a Stated Preferences Analysis*, „Journal of Economic Behavior & Organization” May 2020, Vol. 173.
- Diebold J., Moulton J., Scott J., *Early claiming of higher-earning husbands, the survivor benefit, and the incidence of poverty among recent widows*, „Journal of Pension Economics and Finance” 2017, No. 16(4).
- Dzieńsiuk D., *Zakres i skuteczność ochrony interesów rodziny w prawie ubezpieczenia społecznego po stracie żywiciela* [w:] Świadczenia z ubezpieczenia społecznego na rzecz rodziny. Ochrona interesów rodziny po stracie żywiciela w prawie ubezpieczeń społecznych, Warszawa–Jodłowa 2016.
- *Eigenständige Alterssicherung von Frauen*, bearb. U. Rust, Wiesbaden 2000.
- European Commission, *The 2018 ageing report underlying assumptions & projection methodologies*, Vol. 8014, Luxembourg, November 2017, <https://doi.org/10.2765/40638>.
- Favreault M.M., Steuerle E.C., *Social security spouse and survivor benefits for the modern family*, „SSRN Electronic Journal” 2007, 10.2139/ssrn.1299202.
- Frericks P., Höppner J., *What about family in European old-age security systems? The complexity of institutional individualisation*, „Ageing & Society” 2018, No. 38.
- Ginn J., *Gender, pensions and the lifecourse. How pensions need to adapt to changing family forms*, Bristol 2003.
- Główny Urząd Statystyczny, *Przeciętne dalsze trwanie życia w latach 1950–2018*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/trwanie-zycia/trwanie-zycia-tablice,1,1.html> (21.06.2020).
- Główny Urząd Statystyczny, *Stan i struktura ludności według wieku w latach 1989–2016*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc,16,1.html> (31.03.2019).
- Heide I., *Gender roles and sex equality: European solutions to social security disputes*, Geneva 2004.
- Jackowiak C., *Kierunki rozwoju ubezpieczeń społecznych* [w:] *Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce*, red. C. Jackowiak, Wrocław 1991.
- James E., *Rethinking survivor benefits*, Washington DC 2009.
- James E., Edwards A.C., Wong R., *The Gender Impact of Pension Reform: And Which Policies Shape This Impact*, „Journal of Pension Economics and Finance” 2003, 2(02).
- Kobińska A., *Renta rodzinna*, Warszawa 2005.
- Lee R., Carter L., *Modeling and Forecasting U.S. Mortality*, „Journal of the American Statistical Association” 1992, No. 87(419).

- Monticone Ch., Ruzik A., Skiba J., *Women's Pension Rights and Survivors' Benefits: A Comparative Analysis of EU Member States and Candidate Countries*, European Policy Studies, ENEPRI Research Report No. 53, 2008.
- Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), *Are survivor pensions still needed?* [w:] *OECD Pensions Outlook 2018*, Paris 2018, https://doi.org/10.1787/pens_outlook-2018-10-en.
- Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), *OECD Pensions Outlook 2018*, Paris 2018, https://doi.org/10.1787/pens_outlook-2018-en.
- Pacud R., *Ryzyko utraty żywiciela rodziny – konstrukcja i treść* [w:] *Świadczenia z ubezpieczenia społecznego na rzecz rodziny. Ochrona interesów rodziny po stracie żywiciela w prawie ubezpieczeń społecznych*, Warszawa–Jodłowa 2016.
- Panek T., *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Warszawa 2011.
- *People, Population Change and Policies: Lessons from the Population Policy Acceptance Study*, Vol. 1, ed. Ch. Höhn, D. Avramov, I.E. Kotowska, European Studies of Population, 2008.
- Petelczyc J., Roicka P., *Sytuacja kobiet w systemie emerytalnym*, Warszawa 2015.
- Pławucka H., *Świadczenia emerytalne i rentowe* [w:] *Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce*, red. C. Jackowiak, Wrocław 1991.
- Ratajczak J., *Równość w systemie emerytalnym. Emerytury kobiet i mężczyzn w Polsce*, Poznań 2019.
- Ratajczak-Tuchołka J., *Emerytury kobiet w ubezpieczeniowych systemach emerytalnych w Niemczech i w Polsce*, Poznań 2010.
- Ratajczak-Tuchołka J., *Polityka emerytalna wobec wdów i wdowców – przykład Niemiec* [w:] *Polityka społeczna wobec wyzwań demograficznych i przemian społecznych*, red. A. Furmańska-Maruszak, A. Wójtewicz, Toruń 2016.
- Sefton T., Evandrou M., Falkingham J., Vlachantoni A., *The relationship between women's work histories and incomes in later life in the UK, US and West Germany*, „Journal of European Social Policy” 2011, 21(1).
- Skevik A., *Family economy workers or caring mothers? Male breadwinning and widows' pensions in Norway and the UK*, „Feminist Economics” 2004, 10(2).
- Szulc A., *Dochód i konsumpcja* [w:] *Statystyka społeczna*, wyd. 2 zmienione, red. T. Panek, Warszawa 2014.
- *Świadczenia z ubezpieczenia społecznego na rzecz rodziny. Ochrona interesów rodziny po stracie żywiciela w prawie ubezpieczeń społecznych*, red. A. Wypych-Żywicka, Warszawa–Jodłowa 2016.
- Więcek R., *Ewolucja ochrony rodziny w ubezpieczeniach społecznych w związku z utratą żywiciela rodziny* [w:] *Świadczenia z ubezpieczenia społecznego na rzecz rodziny. Ochrona interesów rodziny po stracie żywiciela w prawie ubezpieczeń społecznych*, Warszawa–Jodłowa 2016.
- Wiktorow A., *Survivor's benefit in the social security system*, „Polityka społeczna” 2013, nr 1 (9).

- *Women, work and pensions. International issues and prospects*, ed. J. Ginn, D. Street, S. Arber, Buckingham, Philadelphia 2001.
- *Women's work and pensions: what is good, what is best? Designing gender-sensitive arrangements*, ed. B. Marin, E. Zólyomi, Viena 2010.
- Wóycicka I., *Sytuacja kobiet i mężczyzn w nowym systemie emerytalnym w Polsce*, raport Social Watch, Warszawa 2009.
- Wypych-Żywicka A., *Renta rodzinna z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych: zagadnienia materialnoprawne*, Gdańsk 2006.
- Wypych-Żywicka A., *Zakres i skuteczność ochrony interesów rodziny w prawie ubezpieczenia społecznego po stracie żywiciela [w:] Świadczenia z ubezpieczenia społecznego na rzecz rodziny. Ochrona interesów rodziny po stracie żywiciela w prawie ubezpieczeń społecznych*, Warszawa–Jodłowa 2016.
- Veil M., *Alterssicherung von Frauen in Deutschland und Frankreich. Reformperspektiven und Reformblockaden*, Berlin 2002.
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Informacja o świadczeniach pieniężnych z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych świadczeniach z zabezpieczenia społecznego. Drugi kwartał*, Departament Statystyki i Prognoz Aktuarialnych, Warszawa 2017, <http://www.zus.pl/documents/10182/167627/Biul0217.pdf/533d444f-2047-49a9-acf7-cbb19c738f7b> (30.06.2020).

WYKORZYSTANE BAZY DANYCH

- MISSOC, *MISSOC database*, www.missoc.org/missoc-database/ (30.06.2020).
- The Human Mortality Database, www.mortality.org (30.12.2018).
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *ZUS baza danych statystycznych*, <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/statystyka> (30.06.2020).

ANEKS

- Schemat 1. Moduł pierwszy – zarobkowanie, moduł drugi – przerwy w zarobkowaniu.
- Schemat 2. Moduł trzeci – sytuacja rodzinna przed osiągnięciem wieku emerytalnego.
- Schemat 3. Moduł czwarty – wyliczenie emerytury.

Survivor's pensions and the adequacy of social security payments for old women and men in Poland

This article focuses on the survivor's benefit from the old age income perspective. Consequently the analysis is limited to those above the minimum retirement age and who are the single beneficiaries of a survivor's pension.

Survivor's benefits should achieve two objectives: (1) deliver poverty protection to those for whom the deceased had provided, (2) maintain living standards after the breadwinner's death. Those objectives are, similarly to the pension system, both macro and micro goals and constitute an evaluation as to the adequacy of old-age income itself. The aim of the article is to analyse the role of the survivor's pension within old-age income adequacy for the beneficiaries of the new Polish pension system and here from the perspective of gender.

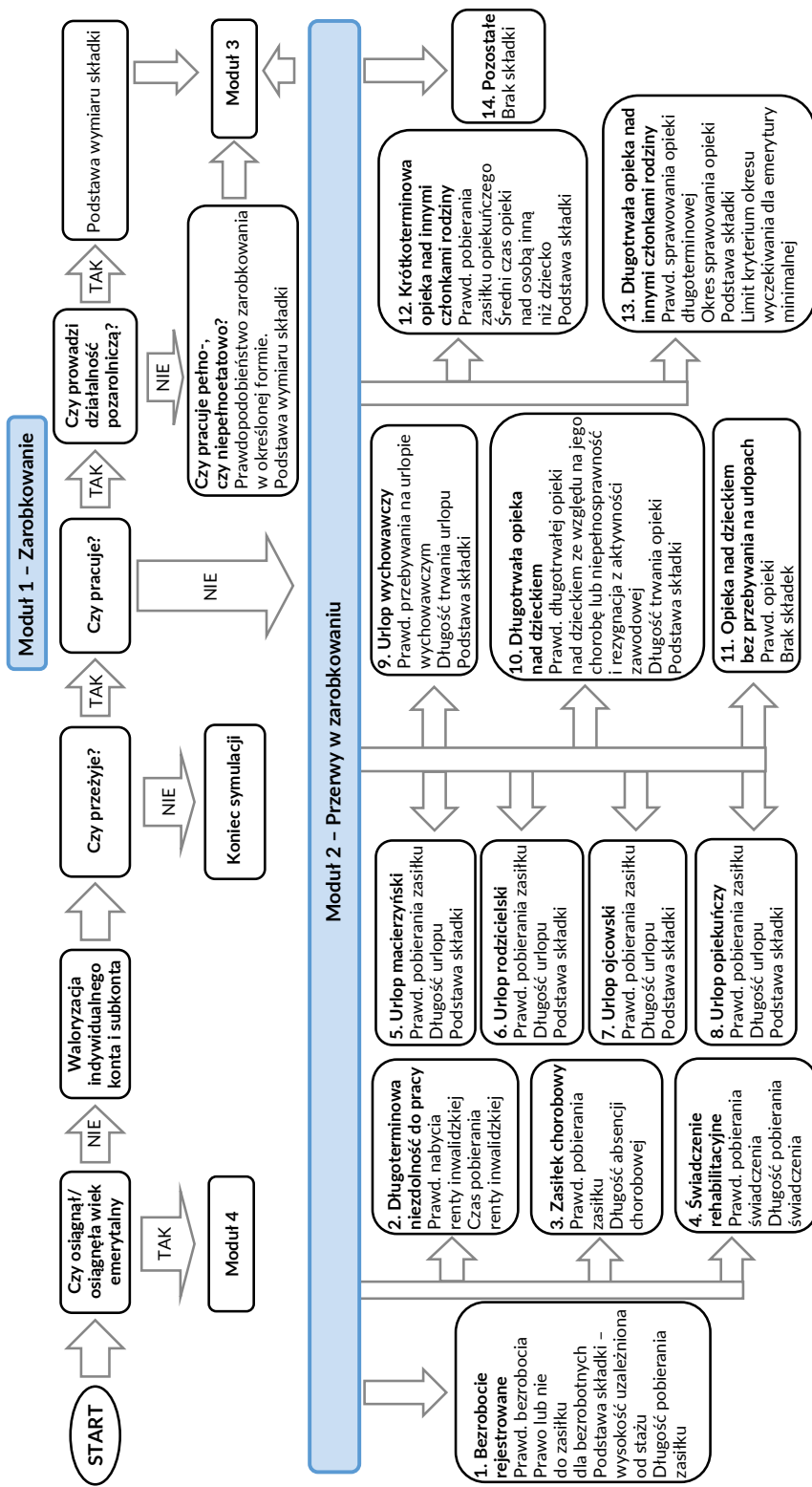
Empirical data used in the article is derived from two sources: statistical data of the Polish Social Insurance Institution (ZUS) and the results of an independently conducted micro-simulation (20 thousand cases) regarding the old-age pension provision for those covered by the new pension system.

The main conclusion is that the role of any survivor's benefit for the adequacy of old-age pension provision as such will, in the first year after retirement, be most limited in the future. A minimum pension appears here to be a much more effective instrument, especially for women.

Key words: older people, gender, family pension, pension system, survivor's pension

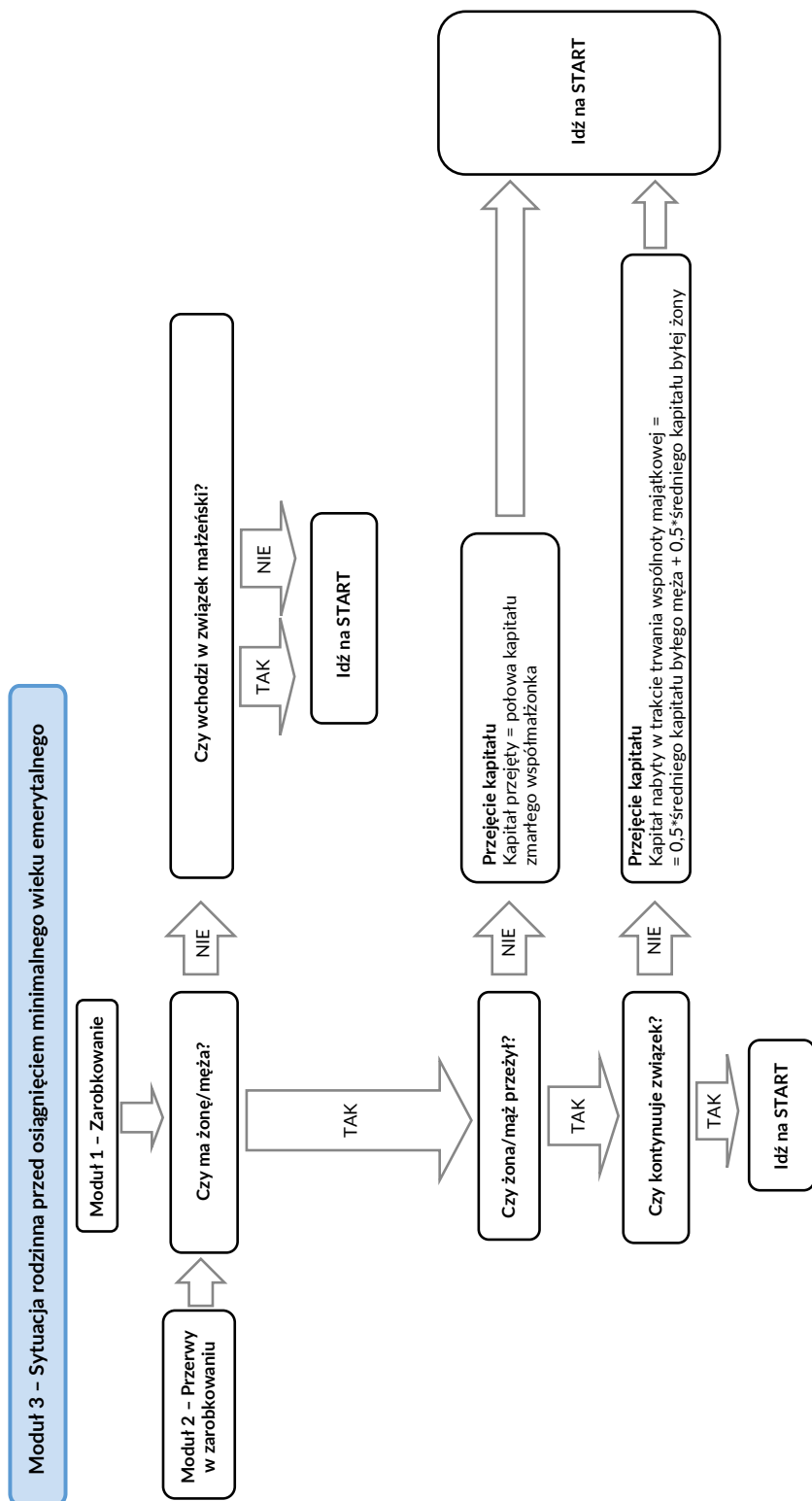
Aneks I

Schemat I. Moduł pierwszy – zarobkowanie, moduł drugi – przerwy w zarobkowaniu

Aneks 2

Schemat 2. Moduł trzeci – sytuacja rodzinna przed osiągnięciem wieku emerytalnego

Aneks 3

Schemat 3. Moduł czwarty – wyliczenie emerytury

